

МІГРАЦІЯ ТА КЛІМАТИЧНІ ЗМІНИ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

MIGRATION AND CLIMATE CHANGE: POLITICAL AND LEGAL ASPECT

Олена Малиновська¹

Національний інститут стратегічних досліджень

(вул. Пирогова, 7-а, м. Київ, Україна, 01030)

Olena Malynovska

National Institute for Strategic Science (7-a, Pirohova, Kyiv, Ukraine, 01030)

Отримано: 17.11.2021. Затверджено: 23.01.2022

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізований зв'язок між зміною клімату та міграцією, його відображення в українському законодавстві. Зазначено, що головними рушіями міграційних переміщень залишаються чинники соціально-економічного та політичного характеру, проте кліматичні зміни можуть їх посилити, тоді як заходи з адаптації до них, адекватне державне управління та міжнародна кооперація – послабити. Зроблено висновок, що взаємозв'язок між зміною клімату та людською мобільністю актуалізується в політичному дискурсі і на міжнародному, і на національному рівнях, потребує врахування в законодавстві. Разом з тим, хоча Україна, як і світ в цілому, не вільна від наслідків глобального потепління і невдовзі може стикнутися з вимушеними переселеннями, обумовленими екологічними проблемами, цей взаємозв'язок відображений в українському правовому полі вкрай побіжно. Лише в деяких випадках законодавець зважав на екологічні проблеми та стихійні лиха в контексті міграції. Так, згідно чинного законодавства надзвичайні ситуації, викликані стихійними лихами чи екологічними негараздами, можуть бути причиною попередження громадян про небезпеку виїзду в ту чи іншу країну, що не є, однак, заборонаю для її відвідин. В законодавстві щодо внутрішньо переміщених осіб визнається, що надзвичайні ситуації природного характеру можуть бути однією з причин виникнення ВПО, хоча посилення на зміну клімату й відсутні. Природні та техногенні катастрофи можуть бути підставою для набуття іноземцем чи особою без громадянства тимчасового захисту в Україні. Крім того, в українському законодавстві міститься заборона примусового повернення іноземців та осіб без громадянства до країн, де

¹ доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник; orcid 0000-0001-5305-0253; e-mail: malinovska@niss.gov.ua

їх життю або здоров'ю, безпеці або свободі загрожує небезпека внаслідок природного чи техногенного лиха. У разі поглиблення кліматичних змін потреба у врахуванні зв'язку між міграцією та деградацією довкілля в політиці та законодавстві стосовно переміщень населення невідворотно посиляться.

Ключові слова: міграція; переміщення; екологічні мігранти; зміна клімату; міграційне законодавство; міграційна політика.

ABSTRACT

The article analyzes the connection between climate change and migration, its reflection in Ukrainian legislation. It is noted that the main drivers of migration are socio-economic and political factors, but climate change may exacerbate them, while measures to adapt to them, adequate public administration and international cooperation – to weaken. It is concluded that the relationship between climate change and human mobility is relevant in political discourse at both the international and national levels and needs to be taken into account in legislation. At the same time, although Ukraine, like the world as a whole, is not free from the effects of global warming and may soon face forced relocations due to environmental problems, this relationship is reflected in the Ukrainian legal field very briefly. Only in some cases did the legislator take into account environmental problems and natural disasters in the context of migration. Thus, according to the current legislation, emergencies caused by natural disasters or environmental disasters can be a reason to warn citizens about the danger of leaving a country, which is not, however, a ban on visiting it. Legislation on internally displaced persons recognizes that natural emergencies may be one of the causes of IDPs, although there are no references to climate change. Natural and man-made disasters may be grounds for a foreigner or a stateless person to obtain temporary protection in Ukraine. In addition, Ukrainian law prohibits the forced return of foreigners and stateless persons to countries where their lives or health, safety or liberty are in danger as a result of a natural or man-made disaster. As climate change deepens, the need to take into account the link between migration and environmental degradation in migration policies and legislation will inevitably increase.

Key words: migration; displacement; ecological migrants; climate change; migration law; migration policy.

I. ВСТУП

Підвищення рівня світового океану, посухи та наступ пустель, дефіцит питної води та інші негативні наслідки глобального потепління змушують людей залишати місця постійного проживання, водночас масові переміщення створюють додаткові екологічні загрози в місцях вселення мігрантів. З другого боку, територіальна мобільність населення є одним із засобів управління екологічними ризиками, формою адаптації до кліматичних змін.

Головними рушіями міграційних переміщень залишаються чинники соціально-економічного та політичного характеру, проте кліматичні зміни можуть їх посилити, тоді як заходи з адаптації до них, адекватне державне управління та міжнародна кооперація – послабити. У зв'язку з цим взаємозв'язок між зміною клімату

та людською мобільністю актуалізується в політичному дискурсі і на міжнародному, і на національному рівнях, потребує врахування в законодавстві.

Завдяки географічному розташуванню та природним характеристикам Україна належить до країн, де кліматична міграція наразі видається мало поширеною. Водночас, як і світ в цілому, країна не вільна від наслідків глобального потепління і невдовзі може стикнутися з вимушеними переселеннями, обумовленими екологічними проблемами. Низький рівень суспільного багатства, з одного боку, обумовлює вразливість до такої ситуації значної частини населення, а з другого, – унеможлиблює надання постраждалим належної державної допомоги. Варто врахувати також імовірність масового прибуття або транзиту територією України іноземців, яких зміни клімату змусять залишити місця попереднього проживання, обумовлені цим проблеми.

Протягом останніх десятиліть і в зарубіжній науковій літературі, і в матеріалах міжнародних організацій укорінилося усвідомлення зв'язку між кліматичними змінами, ширшими екологічними проблемами та міграцією. Водночас українські автори, попри те, що проблематика зміни клімату, як і міграцій населення, є доволі розробленою, торкалися цього питання лише епізодично. Зокрема, проблемам екологічних міграцій в глобальному масштабі присвячено статтю Ю. Посудіна¹, аналіз загострення екологічної ситуації та міграції населення на прикладі областей Західного регіону України здійснено в статті І.В. Андел², серед численних робіт, присвячених вивченню наслідків аварії на ЧАЕС, варто виділити публікацію Е.М. Лібанової³, де детально розглянуто хід та наслідки евакуації населення з ураженої зони. Разом з цим недослідженим залишається питання врахування пов'язаних зі змінами клімату переміщень населення в міграційній політиці та законодавстві України, якому й присвячено цю статтю.

¹ Посудін Ю.І. Зміни клімату та екологічна міграція. URL: http://www.ecoleague.net/images/vydannia/biblio/2012/Text_8.pdf

² Андел І.В. Екологічна міграція населення у регіонах України. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20133\(101\)/sep20133\(101\)_451_AndelIV.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20133(101)/sep20133(101)_451_AndelIV.pdf)

³ Лібанова Е.М. Чорнобильська катастрофа: 25 років потому. URL: <https://dse.org.ua/archive/16/1.pdf>

II. МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ

Метою цієї статті є виявлення рівня відображення взаємозв'язку між переміщеннями населення та кліматичними змінами в міграційному законодавстві, низці важливих політичних та стратегічних документах держави, вироблення рекомендацій щодо удосконалення законодавчої бази з метою підвищення готовності країни до відповіді на виклики міграції, обумовленої зміною клімату та деградацією навколишнього середовища. Для її досягнення застосовані системний, порівняльний, структурно-функціональний та інші загальнонаукові методи пізнання.

III. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Недостатня увага наукової спільноти, як і української громадськості в цілому, до обумовленої екологічними проблемами міграції пов'язана, безумовно, із тим, що кліматичні зміни сприймаються українцями як такі, що становлять загрозу для далеких африканських чи азійських держав, проте для України не є наразі актуальними. Разом з тим, факти свідчать, що це не так, що імовірність не лише імміграції іноземців, а й внутрішньої міграції населення України, зумовленої екологічними причинами, наростає.

Звернемося передусім до понятійного апарату проблеми. Міжнародна організація з міграції (МОМ) запропонувала називати людей, змушених мігрувати під тиском екологічних проблем, *environmental migrants*, тобто мігрантів через довкілля, або для спрощення перекладу – екологічних мігрантів. Згідно із розробленим МОМ Глосарієм, «екологічні мігранти – це особи або групи осіб, які з причин раптової або поступової зміни довкілля, що негативно позначається на їхній життєдіяльності та умовах життя, вимушено або добровільно залишають місце свого звичайного проживання на певний час або назавжди і переміщуються в межах або поза межі держави свого походження чи проживання»¹. Ще один запропонований МОМ термін – кліматичні мігранти, як більш вузьке, ніж екологічні мігранти поняття. При цьому МОМ підкреслює, що наведені визначення є робочими і не мають жодного правового наповнення.

¹ Glossary on migration. IOM, 2019. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf

У вітчизняній та зарубіжній літературі можна зустріти також такий термін як «екологічні/кліматичні біженці». Його використання підкреслює вимушений характер міграції, необхідність розроблення певних форм міжнародного захисту для цієї категорії переміщених осіб. Проте наразі Управління Верховного комісара ООН у справах біженців виступило проти його застосування, мотивуючи це тим, що переміщення внаслідок проблем довкілля не є результатом переслідувань, як це передбачено міжнародним правом щодо біженців, що держави громадянства намагаються надавати цим особам допомогу, хоча не завжди спроможні це зробити, і що більшість таких переміщень відбувається в межах власних держав, тоді як біженець це особа, яка змушена рятуватися втечею за кордон.

Використовуючи поняття «екологічні мігранти» в контексті українських реалій, не можна не помітити, що підстави для виокремлення такої категорії переміщених осіб в політиці та праві дійсно існують. І вони не обмежуються уже доволі давньою, але й досі болючою проблемою Чорнобильських переселень.

Наведемо деякі актуальні дані. Так, за інформацією Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, з початку ХХ століття середня річна температура на території нашої держави зростає на понад 2°C, причому лише протягом останніх 30 років – на 1,2°C. Швидкість підвищення температури повітря випереджає світові тенденції, внаслідок чого в Україні ймовірно поширення посух, розширення зони ризикованого землеробства, збільшення площ земель, схильних до опустелювання. Наразі степ, де зосереджено 46% посівів зернових, забезпечує всього 35 % загального виробництва зерна, тоді як в 1990 р. – 45%. До 2050 р. в південних регіонах держави близько 3 млн га ріллі можуть стати непридатними для товарного виробництва рослинницької продукції¹. Лише протягом 2020 р. посуха призвела до збитків, які оцінюються в 23,4 млрд грн². Враховуючи, що сільське господарство виробляє 9,3% ВВП, водночас продовольство та аграрна продукція в 2020 р. становили 45% експорту країни, негативний вплив кліматичних змін на сільськогосподарську галузь

¹ Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації. Аналітична доповідь. К.: НІСД, 2020. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-10/dop-climate-final-5_sait.pdf

² Лукашова С., Кириленко О. Як Україна вирішує проблему кліматичних змін? URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/03/21/7287339/>

становить серйозну загрозу для економіки. Він матиме за наслідок втрату робочих місць, знелюднення сільських територій та прискорить процеси концентрації населення в містах. Нагадаємо, що з 1990 р. частка сільського населення скоротилася з майже 33% до 30,5%. Протягом 2010–2020 років при загальному зменшенні чисельності населення України на 8,8%, чисельність сільського населення зменшилася на 11,6%.

Негативні наслідки підвищення рівня світового океану невідвратно відчуватимуться в Україні, в межах якої узбережжя Чорного та Азовського морів простяглося на 1,5 тис. км. За результатами моделювання кліматичних змін, до прогнозованої зони затоплення повністю або частково можуть потрапити близько 590 населених пунктів. Повне затоплення загрожує 62 селам та 6 містам і містечкам, часткове підтоплення – 34 містам, у т.ч. таким великим містам як Одеса, Херсон, Миколаїв, Маріуполь, Бердянськ, Мелітополь, Керч. Кількість населення, яке проживає в населених пунктах, де зона затоплення може становити 75–100% загальної площі, що змусить до переселення, оцінюється у понад 75 тис. осіб¹.

Унаслідок підвищення температури, посух усе частіше населення України потерпає від масштабних лісових пожеж, які завдають значних матеріальних збитків та супроводжуються людськими жертвами. Так, після екстремально теплої і безсніжної зими 2019–2020 року великі пожежі сталися на Луганщині, Харківщині, Житомирщині та в Чорнобильській зоні відчуження. Загальна кількість ліквідованих протягом року лісових пожеж перевищила 2,5 тис., вони охопили понад 74,6 тис. га лісу. Знищені та пошкоджені сотні будівель, загинуло 16 осіб, десятки отримали травми та опіки². Квітневі пожежі в Чорнобильській зоні призвели до евакуації 200 осіб, масштабна лісова пожежа на Луганщині – 1000 осіб, яких можна віднести до категорії екологічних мігрантів.

Зливові дощі, а також неконтрольована вирубка лісів, засмічення водойм періодично призводять до руйнівних повеней. Повінь 1998 р. у Закарпатті призвела до загибелі 17 осіб, евакуації 20 тис.

¹ Голубцов О., Біатов А., Селіверстов О., Садогурська С. Вода близько: підвищення рівня моря в Україні внаслідок зміни клімату. URL: https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/sea_2018ua_web-logo.pdf

² Державне агентство лісових ресурсів України. URL: http://dkg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=212540&cat_id=32888

9 осіб стали жертвами повені 2001 р., евакуації зазнали 14 тис¹. Повінь 2008 р. обумовила переміщення 25 тис. осіб, 39 осіб загинули. Розмір збитків оцінювався у 3–4 млрд грн. У 2020 р. масштабна повінь охопила чотири західні області України, що призвело до підтоплення 349 населених пунктів, понад 14,3 тис. будинків, затоплення 22,4 тис. присадибних ділянок, руйнування 940 км автодоріг та понад 300 мостів. Сума витрат зі спеціального фонду Держбюджету на ліквідацію наслідків повені становила 2,1 млрд грн².

Усього протягом 2020 р. Міжнародним моніторинговим центром з вимушених переміщень в Україні було зафіксовано 2 тис. вимушених переміщень внаслідок стихійних лих³.

Однак масштаби вимушених переселень в результаті кліматичних змін наразі незіставлювані з масштабами вимушеної міграції, обумовленої окупацією частини України. За даними Мінсоцполітики, що здійснює реєстрацію внутрішніх переміщених осіб, чисельність переселенців з невідконтрольних урядові України територій становить близько 1,5 млн осіб. Незважаючи на те, що після 2017 р. число внутрішнє переміщення осіб у цілому стабілізувалося, зростання їхньої чисельності цілком вірогідно. І не лише в результаті агресивних дій Росії і загострення ситуації на Донбасі, а й внаслідок екологічних проблем.

І до війни Донбас, найбільший промисловий регіон України, де вироблялося 20% промислової продукції країни, був екологічно неблагополучним. Тут було сконцентровано понад 800 промислових підприємств гірничо-видобувної, металургійної, хімічної промисловості, енергетики, важкого машинобудування та будівельних матеріалів, експлуатувалися близько 300 родовищ корисних копалин. Висока концентрація виробничих об'єктів у поєднанні зі значною щільністю населення обумовили величезне навантаження на біосферу⁴. В результаті воєнних дій та окупації частини території

¹ Найбільш масштабні паводки в історії України. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2020/06/24/infografika/suspilstvo/najbilsh-masshtabni-pavodky-istoriyi-ukrayiny>

² Лазарева Д. Згорів сарай, гори і Держбюджет: скільки коштувала Україні боротьба із наслідками зміни клімату у 2020 році. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2021/02/10/zgoriv-saraj-gory-i-derzhbyudzheth-skilky-koshтувала-ukrayini-borotba-iz-naslidkamy-zminy-klimatu-u-2020-rotsi/>

³ Internal Displacement Monitoring Centre. URL: <https://www.internal-displacement.org/countries/ukraine>

⁴ Куруленко С. Екологія Донеччини: стан та перспективи. URL: <https://www.vesna.org.ua/txt/ssid/ecol/index.html>

краю екологічна ситуація значно погіршилася. Війна призвела до забруднення землі, води та повітря внаслідок бомбардувань і пожеж, руйнування місць зберігання небезпечних відходів, їхнього згоряння. Та найбільшу небезпеку становить затоплення шахт, експлуатація яких припиняється, а належна консервація на захопленій ворогом території не проводиться. Через припинення відкачування шахтних вод вони можуть вийти на рівень мінус 20 метрів, що означає підтоплення будинків і забруднення джерел питної води. Шахтні води виштовхують метан, він накопичується в підвалах, на перших поверхах будівель та може спричинити вибухи. Над шахтними виробками розташовані 70% населених пунктів регіону. За висновком екологів, під загрозою відселення знаходяться люди із семи міст Донецької та Луганської областей¹. На Донбасі може сформуватися непридатна для безпечного проживання територія. Місцеві мешканці, які не стали внутрішньо переміщеними особами та шукачами притулку через війну, мають шанси стати екологічними мігрантами.

Виокремити наслідки кліматичних змін та екологічних негараздів серед чинників міграції складно. Однак їхній вплив часто виявляється в активізації інших факторів виштовхування економічного, соціального та політичного характеру. Враховуючи міграційну активність населення України, деградація навколишнього середовища, погіршення умов ведення сільського господарства, пов'язані з кліматичними змінами екологічні проблеми можуть спровокувати посилення як внутрішньої, так і зовнішньої міграції.

За оцінками, які базуються на результатах дослідження, проведеного МОМ, чисельність внутрішніх трудових мігрантів перевищує 1,6 млн і сягає 9% економічно активного населення². Водночас Україна є чи не найбільшим в Європі постачальником робочої сили на міжнародний, передусім європейський ринок праці. За найвірогіднішими оцінками за кордоном працюють до 3 млн осіб. Як свідчать результати соціологічного моніторингу Інституту соціології

¹ Екологічна катастрофа на Донбасі через затоплення шахт на непідконтрольних територіях. URL: <https://www.ecoleague.net/pres-tsentr-vel/novyny/2020-rik/veresen/item/1999-ekolohichna-katastrofa-na-donbasi-cherez-zatoplennia-shakht-na-nepidkontrolnykh-terytoriiakh>

² Міграція як чинник розвитку в Україні: Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні. К.: МОМ, Представництво в Україні, 2016. С. 31.

НАНУ (2020 р.), 29,7% українців або мають особистий досвід роботи за кордоном, або такий досвід мають члени їхніх родин¹.

Під впливом пандемії COVID-19 та обумовлених нею обмежень транскордонної мобільності трудова міграція не припинилася, хоча й стала важче здійснюваною. За даними опитувань, що проводилися соціологічною групою «Рейтинг», панівним мотивом трудової міграції залишається прагнення задовольнити матеріальні потреби сім'ї. Адже середня заробітна плата в Україні найнижча в Європі. Водночас, важливим мотивом виїзду є відсутність перспектив в Україні. Причому частка тих, хто керувався цим мотивом, у 2019 р. становила 17%, а в 2020 р. зросла до 25%². Цілком вірогідно, що екологічні негаразди в країні є для частини громадян одним із аргументів для такого невтішного висновку.

Зовнішня, як і внутрішня, трудова міграція дає змогу людям підвищити свій добробут, протистояти кризовим ситуаціям, у т.ч. і спричиненим екологічними проблемами. Обсяги зароблених за кордоном коштів, які мігранти переказують своїм сім'ям на Батьківщині, постійно зростають. Вони є не лише важливим запобіжником бідності, засобом ліквідації руйнівних для домогосподарств наслідків стихійних лих, а й додатковим ресурсом розвитку економіки країни. За даними Національного банку України, лише в 2020 р. сума переказів становила близько 12 млрд дол. США, що зіставляється з 7,7% ВВП країни.

Разом з тим, значні валютні надходження від мігрантів створюють загрозу залежності від закордонних заробітків громадян, а отже, від місця, яке українці посідають на міжнародному ринку праці. Загострення конкуренції, викликане ростом пропозиції робочої сили з інших регіонів світу внаслідок кліматичних змін, ускладнить ситуацію трудових мігрантів з України, які, у порівнянні з вихідцями з азійських чи африканських країн, відзначаються не лише вищим рівнем освіти та кваліфікації, а й вищими запитами щодо заробітної плати та умов праці. У зв'язку з цим вихідці з країн, що розвиваються, можуть видатися більш прийнятними для зарубіжних працедавців. Уже зараз у Польщі, де наразі працює найбільше мігрантів

¹ Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 7(21): К., 2020. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf>

² Трудова міграція: скільки українців працювали за кордоном в 2019–2020. URL: slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika/suspilstvo/trudova-mihracziya-skilky-ukrayincziv-pracyuvaly-kordonom-2019-2021-rokax

з України, стрімко зростає чисельність мігрантів з азійських країн, зокрема Індії, Таїланду, Непалу, Узбекистану тощо. Польські працедавці все частіше порушують перед владою питання про необхідність спрощення порядку рекрутування громадян цих країн для роботи в Польщі¹.

Наслідки інтенсифікації обумовленої кліматичними змінами міграції Україна може відчутити і як країна призначення біженців, міграція яких викликана негативними змінами довкілля. Попри порівняно скромні економічні умови в країні, мігрантів приваблюватиме помірний клімат. Крім того, територія країни може використовуватися для транзиту у напрямку Західної Європи, переважно каналами нелегальної міграції. Враховуючи перспективи наростання екологічної міграції в світі варто врахувати імовірність активізації переправлення мігрантів через Україну, що потребуватиме додаткових зусиль у сфері прикордонного та внутрішнього міграційного контролю, запобігання діяльності злочинних мереж незаконного транспортування людей; необхідність розроблення схем термінового реагування на можливе раптове прибуття екологічних мігрантів.

Таким чином, кліматичні зміни, як і їхні наслідки для територіальної мобільності населення, відчутні в Україні і, очевидно, в майбутньому посилюватимуться, їхній взаємозв'язок варто врахувати в політиці та законодавстві.

Як відомо, Україна є стороною Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату (підписана 11 червня 1992 р., ратифікована 29 жовтня 1996 р.), приєдналася до Кіотського протоколу до неї, а також Паризької кліматичної угоди (підписана 22 квітня 2016 р., ратифікована 14 липня 2016 р.).

У 2016 р. було прийнято Концепцію реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року², де визначено основні напрями та завдання кліматичної політики України. Країна зобов'язалася не перевищити 60% викидів парникових газів від рівня 1990 р. у 2030 р. Станом на 2019 р. ця мета була досягнута і у липні 2020 р. Урядом затверджено нову кліматичну ціль – скоротити

¹ Банахевич Ю. Працівників з України попри локдауні чекають в Польщі. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3226538-pracivnikiv-z-ukraini-popri-lokdauni-cekaut-u-polsi.html>

² Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 № 932-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-%D1%80#n8>

викиди парникових газів до рівня 35% порівняно з 1990 р. кліматичних змін¹. На виконання визначених цілей ухвалено Енергетичну стратегію України до 2035 р., низку законодавчих актів щодо поводження з речовинами, використання яких впливає на озоновий шар та зміну клімату, моніторингу викидів парникових газів, охорони атмосферного повітря, запобігання, зменшення та контролю промислового забруднення тощо. Розв'язання проблеми кліматичних змін активізується і на місцевому рівні. Так, низка українських міст (Житомир, Тростянець, Чортків, Львів, Кам'янець-Подільський та інші) оголосили про перехід на 100% енергії з відновлюваних джерел до 2050 р.

До базового законодавства, спрямованого на врегулювання екологічних проблем, варто зарахувати Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики»², який, крім іншого, містить засади політики в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки (ст. 9). Не менш важливою є Стратегія національної безпеки України³, де у переліку загроз безпеці держави кліматичні зміни вказані на першому місці.

Належну увагу в цих документах приділено і міграційним процесам. Так, серед засад внутрішньої політики в соціальній сфері знаходимо забезпечення захисту прав громадян України, які працюють за кордоном, та сприяння їх поверненню в Україну. До числа загроз національній безпеці віднесено еміграцію, передусім фахівців та молоді, нелегальну міграцію, торгівлю людьми, а також викликані пандемією COVID-19 обмеження, які перешкоджають вільному руху робочої сили. Проте кліматичні та міграційні проблеми представлені в Законі та Стратегії паралельно і не перетинаються.

Важливими для визначення пріоритетів розвитку держави є політичні документи стосовно досягнення сформульованих ООН Цілей сталого розвитку (ЦСР). З ухваленням у вересні 2019 р. Указу Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період

¹ Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.07.2021 №868-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/pro-shvalennya-onovlenogo-nacionalno-viznachenogo-vnesku-ukrayini-do-parizkoyi-t300721>

² Про засади внутрішньої та зовнішньої політики: Закон України № 2411-VI, редакція від 08.07.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

до 2030 року»¹ ЦСР стали частиною законодавства України, орієнтирами для розроблення проєктів прогностичних і програмних документів, нормативно-правових актів.

Нагадаємо, що значна частина ЦСР спрямована на запобігання зміні клімату та деградації довкілля. Водночас, в них доволі багато завдань, які безпосередньо стосуються міграційної сфери і передбачають, зокрема: сприяння впорядкованій, безпечній, законній і відповідальній міграції, у т.ч. за допомогою планованої та добре продуманої міграційної політики; запобігання насиллю, торгівлі людьми, примусовій праці; забезпечення людей незалежно від міграційного статусу документами, що посвідчують особу; забезпечення трудових прав і належних умов праці для працівників-мігрантів; зменшення операційних витрат, пов'язаних з міжнародними переказами до щонайбільше 3% та ліквідацію каналів переказів, де ці витрати перевищують 5%; збільшення чисельності стипендій для навчання іноземців у розвинутих країнах².

У результаті великої аналітичної та прогностичної роботи було підготовлено національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», в якій завдання ЦСР адаптовані до потреб і можливостей країни, розроблені індикатори для моніторингу їх виконання³. Заплановано, зокрема, зменшити викиди парникових газів, скоротити забруднення довкілля, підвищити ефективність водо- і енергокористування завдяки впровадженню інноваційних технологій, збільшити частку енергії з відновлюваних джерел, зменшити обсяги утворення відходів та збільшити частку їх переробки та повторного використання тощо.

Водночас, незважаючи на вагоме соціально-економічне значення трудової міграції українців за кордон, у доповіді вона згадується лише як наслідок економічних негараздів в країні. Зазначено, що сприяння впорядкованій та безпечній міграції враховано в контексті національної політики, проте жодних пояснень, яким чином, не наведено. Попри те, що передбачається залучати перекази від

¹ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

² Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ares70d1_en.pdf

³ Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. URL: https://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000080/80861.pdf

мігрантів з-за кордону, завдання щодо здешевлення переказів, на відміну від глобально визначених ЦСР, не враховане. Серед затверджених Урядом індикаторів, згідно з якими здійснюється збір даних для моніторингу досягнення ЦСР, показники мобільності населення відсутні. Таким чином, на відміну від сформульованих ООН ЦСР в адаптованих Україною завданнях заходи із використання міграції як додаткового ресурсу розвитку, тим більше в контексті зміни клімату, фактично не розглядаються.

Деякі посилення на екологічні проблеми, стихійні лиха та техногенні катастрофи знаходимо в законодавстві, що регулює міграційні процеси, хоча про екологічних мігрантів у ньому й не йдеться.

Так, у ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»¹, де міститься визначення цієї категорії населення, серед обставин, які змушують ВПО покидати місця попереднього проживання, можуть бути не лише збройний конфлікт, окупація, повсюдні прояви насильства та порушення прав людини, а й надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру.

Для здійснення зовнішньої міграції громадян базовим є Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України»². Положення ст. 9 щодо обмеження на виїзд з України з міркувань безпеки можуть поширюватися на надзвичайні ситуації, викликані стихійними лихами чи екологічними негараздами. В разі виникнення в тій чи іншій державі небезпечної ситуації, Уряд приймає рішення про особливий порядок виїзду громадян України до відповідної країни та інформує про неможливість з боку держави забезпечити громадянину необхідну безпеку. Це попередження, однак, не є заборонаю для виїзду.

Ключовим для правового становища іноземців, які перебувають в Україні, є Закон «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»³. У першій статті Закону, поміж визначення інших важливих термінів, наводиться поняття вимушеної зупинки, тобто перебування на території України понад установлений законодавством строк

¹ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України № 1706-VII, в редакції від 10.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

² Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України № 3857-XII, в редакції від 28.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text>

³ Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України № 3771-VI, редакція від 26.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>

у зв'язку з надзвичайними обставинами, до числа яких Закон відносить стихійні лиха. У Законі також міститься заборона примусового повернення іноземців та осіб без громадянства до країн, де їх життю або здоров'ю, безпеці або свободі загрожує небезпека внаслідок природного чи техногенного лиха (ст. 31).

Процедура надання іноземцям міжнародного захисту на території України встановлена Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»¹. Відповідно до нього іноземці можуть набути статус біженця (у відповідності до Конвенції ООН 1951 р. про статус біженців), або статус особи, яка потребує додаткового, чи тимчасового захисту. Підставою для набуття статусу біженця є переслідування або обґрунтовані побоювання переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань. У разі загрози життю, безпеці чи свободі, небезпеки застосування смертної кари, тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, іноземець може претендувати на додаткову форму захисту. Підставою для його набуття є також поширення в країні, з якої він прибув, насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини. Натомість, потреба у тимчасовому захисті виникає внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження. Таким чином, тимчасовий захист на території України може бути наданий іноземцю із врахуванням природних чи кліматичних чинників, які спонукали до втечі.

Відповідно до норм міжнародного права, головною формою міжнародного захисту є невислання (*non-refoulement*). В українському Законі відсутня безпосередня заборона на вислання або примусове повернення біженця чи особи, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, до країни, де їх життю загрожує небезпека через чинники екологічного характеру. Разом з тим, положення ст. 3 про невислання може бути застосоване не лише у зв'язку з загрозою

¹ Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України № 3671- VI, в редакції від 03.03.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>

переслідування за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань, через загрозу катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, а й з інших причин, що визнаються міжнародними договорами чи міжнародними організаціями, учасниками яких є Україна. Тобто в принципі існують підстави для її застосування з посиланням на приєднання України до кліматичних угод.

IV. ВИСНОВКИ

Екологічна міграція поки що не знайшла прямого врегулювання в міграційному праві України, проте в низці випадків законодавець зважав на екологічні проблеми та стихійні лиха. У разі посилення кліматичних змін потреба у врахуванні зв'язку між міграцією та деградацією довкілля в політиці та законодавстві стосовно переміщень населення невідворотно посилиться.

Завдання імплементації у правове поле питань врегулювання кліматичної міграції стоїть не лише на національному, а й на міжнародному рівні. Хоча більшість обумовлених зміною клімату переміщень здійснюються в рамках кордонів власних держав у напрямку міст, однак зростають також і міжнародні міграції, спрямовані з країн, що розвиваються, до розвинутих держав. Це вимагає створення чіткої моделі глобального гуманітарного реагування на масові переміщення в результаті природних катаклізмів, визначення юридичного статусу осіб, які вимушено переміщуються внаслідок кліматичних змін. Адже на сьогодні терміни, які використовуються стосовно цієї категорії людей, відсутні в міжнародному праві.

Політична відповідь на кліматичну міграцію формується головним чином у контексті захисту прав людини, обумовлені кліматичними змінами мігранти часто сприймаються як біженці, які потребують міжнародного захисту. Не менш поширеним є підхід у рамках безпекового дискурсу, коли зміни клімату, які примушують переміщуватися великі маси населення, трактуються як генератор виникнення загрози нерегульованої міграції та безпеці кордонів. Водночас, протягом останнього десятиліття все більшого поширення набуває ставлення до міграції як до одного з засобів управління ризиками кліматичних змін, форми адаптації до них.

Міжнародна організація з міграції у сфері реагування на екологічну міграцію виступає за реалізацію семи напрямів діяльності, так званих «7 As». Серед них «adaptation» – визнання позитивного потенціалу міграції як стратегії адаптації до змін клімату; «abilities» – привертання уваги до можливостей на рівні політичних акторів та громад з метою реагування на проблеми, пов'язані з територіальною мобільністю в умовах зміни клімату та деградації навколишнього середовища; «alliances» – заохочення партнерських відносин та співпраці між країнами-донорами та реципієнтами, а також різними областями політики з метою розроблення широкого спектру варіантів дій; «action» – поширення інформації про вже вжиті заходи та передовий досвід з метою заохочення розроблення нових заходів; «assessments» – оцінка наявних даних, необхідних для формування обґрунтованої політики; «assets» – доступ до активів для розвитку політики міграції та адаптації, використання джерел фінансування, пов'язаних з міграцією, зокрема переказів мігрантів; «advocacy» – надання можливості для висловлювання своєї позиції екологічним мігрантам.

Варто зазначити, що на 21-й сесії Конференції Сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН), що відбулася в листопаді 2015 р., було вирішено створити Цільову групу з питань переміщення населення, як глобальну платформу для формування політики щодо інтеграції питань міграції до кліматичного порядку денного. Нею розроблено набір рекомендацій для запобігання, мінімізації та розв'язання проблем переміщення населення, пов'язаних із наслідками зміни клімату. Зокрема, Сторонам РКЗК ООН рекомендовано: 1) розглянути питання формування національного та регіонального законодавства, політики та стратегій, які б відображали важливість інтегрованого підходу до запобігання, мінімізації та вирішення проблем переміщення населення, пов'язаного із несприятливими наслідками зміни клімату; 2) активізувати дослідження, збір даних, аналіз ризиків та обмін інформацією з метою покращання розуміння, а також регулювання мобільності людей, пов'язаної з негативними наслідками зміни клімату; 3) посилити готовність до запобігання, мінімізації та подолання вимушених переміщень (раннє попередження, планування дій у надзвичайних ситуаціях, планування евакуації, інноваційні підходи, зокрема фінансування на базі прогнозів); 4) інтегрувати трансформації міграційної поведінки та

можливості, що пов'язані із мобільністю людей у процеси національного планування; 5) розглянути можливість надання допомоги всім переміщеним особам, у тому числі тим, хто переміщений внаслідок несприятливих наслідків зміни клімату; 6) сприяти впорядкованій, безпечній, регулярній та відповідальній міграції та мобільності людей відповідно до національних законів та політики¹. Як сторона РКЗК ООН, Україна має враховувати ці рекомендації.

Таким чином, уточнення зв'язку між кліматичними змінами та територіальною мобільністю населення, його врахування в політичних та законодавчих документах стосовно запобігання екологічним проблемам та регулювання міграції є для України актуальним внаслідок і внутрішніх причин, і міжнародних зобов'язань. Це вимагає активізації наукових досліджень у цій царині, збору та аналізу відповідної інформації, вивчення зарубіжного досвіду, розроблення рекомендацій, які б сприяли прийняттю необхідних політичних та законодавчих рішень.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Андел І.В. Екологічна міграція населення у регіонах України. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20133\(101\)/sep20133\(101\)_451_AndelIV.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20133(101)/sep20133(101)_451_AndelIV.pdf)
2. Банахевич Ю. Працівників з України попри локдауні чекають в Польщі. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3226538-pracivnikiv-z-ukraini-popri-lokdauni-cekaut-u-polsi.html>
3. Голубцов О., Біатов А., Селіверстов О., Садогурська С. Вода близько: підвищення рівня моря в Україні внаслідок зміни клімату. URL: https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/sea_2018ua_web-_logo.pdf
4. Державне агентство лісових ресурсів України. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=212540&cat_id=32888
5. Екологічна катастрофа на Донбасі через затоплення шахт на невідконтрольній території. URL: <https://www.ecoleague.net/pres-tsentr-vel/novyny/2020-rik/veresen/item/1999-ekolohichna-katastrofa-na-donbasi-cherez-zatoplennia-shakht-na-nepidkontrolnykh-terytoriakh>
6. Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації. Аналітична доповідь. К.: НІСД, 2020. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-10/dop-climate-final-5_sait.pdf
7. Лібанова Е.М. Чорнобильська катастрофа: 25 років потому. URL: <https://dse.org.ua/archive/16/1.pdf>
8. Куруленко С. Екологія Донеччини: стан та перспективи. URL: <https://www.vesna.org.ua/txt/sxid/ecol/index.html>

¹ Report of the Executive Committee of the Warsaw International Mechanism for Loss and Damage associated with Climate Change Impacts. FCCC/SB/2018/L.6. URL: <https://undocs.org/en/FCCC/SB/2018/L.6>

9. Лазарева Д. Згорів сарай, гори і Держбюджет: скільки коштувала Україні боротьба із наслідками зміни клімату у 2020 році. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2021/02/10/zgoriv-saraj-gory-i-derzhbyudzhhet-skilky-koshtovala-ukrayini-borotba-iz-naslidkami-zminy-klimatu-u-2020-rotsi/>
10. Лукашова С., Кириленко О. Як Україна вирішує проблему кліматичних змін? URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/03/21/7287339/>
11. Міграція як чинник розвитку в Україні: Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні. К.: MOM, Представництво в Україні, 2016.
12. Найбільш масштабні паводки в історії України. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/06/24/infografika/suspilstvo/najbilsh-masshtabni-pavodky-istoriyi-ukrayiny>
13. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ares70d1_en.pdf
14. Посудін Ю.І. Зміни клімату та екологічна міграція. URL: http://www.ecoleague.net/images/vydannia/biblio/2012/Text_8.pdf
15. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України № 3671- VI, в редакції від 03.03.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>
16. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України № 1706-VII, в редакції від 10.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
17. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики: Закон України № 2411-VI, редакція від 08.07.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
18. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України № 3771-VI, редакція від 26.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>
19. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України № 3857-XII, в редакції від 28.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text>
20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
21. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 № 932-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-%D1%80#n8>
22. Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.07.2021 № 868-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-onovlenogo-nacionalno-viznachenogo-vnesku-ukrayini-do-parizkoyi-t300721>
23. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
24. Трудова міграція: скільки українців працювали за кордоном в 2019–2020. URL: [slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika/suspilstvo/trudova-mihracziya-skilky-ukrayinciv-pracyuvaly-kordonom-2019-2021-rokax](https://www.slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika/suspilstvo/trudova-mihracziya-skilky-ukrayinciv-pracyuvaly-kordonom-2019-2021-rokax)

25. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 7(21): К., 2020. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf>
26. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. URL: https://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000080/80861.pdf
27. Glossary on migration. IOM, 2019. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf
28. Internal Displacement Monitoring Centre. URL: <https://www.internal-displacement.org/countries/ukraine>
29. Report of the Executive Committee of the Warsaw International Mechanism for Loss and Damage associated with Climate Change Impacts. FCCC/SB/2018/L.6. URL: <https://undocs.org/en/FCCC/SB/2018/L.6>

REFERENCES

1. Andel I.V. Ekolohichna mihratsiya naseleennya u rehionakh Ukrayiny [Ecological migration of the population in the regions of Ukraine]. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20133\(101\)/sep20133\(101\)_451_AndelIV.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20133(101)/sep20133(101)_451_AndelIV.pdf)
2. Banakhevych Yu. Pratsivnykiv z Ukrayiny popry lokdauny chekayut v Polshchi [Workers from Ukraine are waiting in Poland despite the lockdown]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3226538-pracivnikiv-z-ukraini-popri-lokdaunicekaut-u-polsi.html>
3. Holubtsov O., Biatov A., Seliverstov O., Sadohurska S. Voda blyzko: pidvyshchennya rivnya morya v Ukrayini vnaslidok zminy klimatu [Water is close: sea level rise in Ukraine due to climate change]. URL: https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/sea_2018ua_web-logo.pdf
4. Derzhavne ahentstvo lisovykh resursiv Ukrainy [State Agency of Forest Resources of Ukraine]. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=212540&cat_id=32888
5. Ekolohichna katastrofa na Donbasi cherez zatoplennya shakht na nepidkontrolnykh terytoriyakh [Ecological catastrophe in Donbass due to flooding of mines in uncontrolled territories]. URL: <https://www.ecoleague.net/pres-tsent-vel/novyny/2020-rik/veresen/item/1999-ekolohichna-katastrofa-na-donbasi-cherez-zatoplennya-shakht-na-nepidkontrolnykh-terytoriiakh>
6. Zmina klimatu: naslidky ta zakhody adaptatsiyi. Analychna dopovid [Climate change: consequences and adaptation measures. Analytical report]. Kyiv: NISS, 2020. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-10/dop-climate-final-5_sait.pdf
7. Posudin Y.I. Zminy klimatu ta ekolohichna mihratsiya [Climate change and ecological migration]. URL: http://www.ecoleague.net/images/vydannia/biblio/2012/Text_8.pdf
8. Libanova E.M. Chornobylska katastrofa: 25 rokiv potomu [The Chernobyl disaster: 25 years later]. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/16/1.pdf>
9. Kurulenko S. Ekolohiya Donechchyny: stan ta perspektyvy [Ecology of Donetsk region: state and prospects]. URL: <https://www.vesna.org.ua/txt/sxid/ecol/index.html>
10. Lazaryeva D. Z-horiv saray, hory i Derzhbyudzheth: skilky koshtovala Ukraini borotba iz naslidkamy zminy klimatu u 2020 rotsi [Burned barn and the State Budget: how much did it cost Ukraine to fight the effects of climate change in 2020]. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2021/02/10/zgoriv-saraj-gory-i-derzhbyudzheth-skilky-koshtovala-ukrayini-borotba-iz-naslidkamy-zminy-klimatu-u-2020-rotsi/>
11. Lukashova S., Kyrylenko O. Yak Ukraina vyrishuye problemu klimatychnykh zmin? [How does Ukraine solve the problem of climate change?]. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/03/21/7287339/>

12. Mihratsiya yak chynnyk rozvytku v Ukraini: Doslidzhennya finansovykh nadkhodzen, povyazanykh z mihratsiyeyu, ta yikhnoho vplyvu na rozvytok v Ukraini [Migration as a factor of development in Ukraine: A study of financial income related to migration and their impact on development in Ukraine]. Kyiv, IOM, 2016.
13. Naybilsh masshtabni pavodky v istoriyi Ukrainy [The largest floods in the history of Ukraine]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/06/24/infografika/suspilstvo/najbilsh-masshtabni-pavodky-istoriyi-ukrayiny>
14. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ares70d1_en.pdf
15. Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuyut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu [On refugees and persons in need of additional or temporary protection]: Law of Ukraine No 3671-VI, edition of 03.03.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>
16. Pro zabezpechennya prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons]: Law of Ukraine No 1706-VII, edition of June 10, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
17. Pro zasady vnutrishnoyi ta zovnishnoyi polityky [On the principles of domestic and foreign policy]: Law of Ukraine No 2411-VI, edition of July 8, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
18. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadyanstva [On the legal status of foreigners and stateless persons]: Law of Ukraine No 3771-VI, edition of March 26, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>
19. Pro porjadok vyizdu z Ukrainy i vyizdu v Ukrainu hromadyan Ukrainy [On the procedure for leaving Ukraine and entering Ukraine for citizens of Ukraine]: Law of Ukraine No 3857-XII, edition of August 28, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text>
20. Pro rishennya Rady natsionalnoyi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14/09/2020 “Pro Stratehiyu natsionalnoyi bezpeky Ukrainy” [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 “On the National Security Strategy of Ukraine”]: Decree of the President of Ukraine No 392/2020 of 14.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
21. Pro skhvalennya Kontseptsiyi realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi zminy klimatu na period do 2030 roku [On approval of the Concept for the implementation of state policy in the field of climate change until 2030]: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No 932-r of December 7, 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-p#n8>
22. Pro skhvalennya Onovlenoho natsionalno vyznachenoho vnesku Ukrainy do Paryzkoyi uhody [On approval of the Renewed Nationally Defined Contribution of Ukraine to the Paris Agreement]: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No 868-r of July 30, 2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-onovlenogo-nacionalno-viznachenogo-vnesku-ukrayini-do-parizkoyi-t300721>
23. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku [On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030]: Decree of the President of Ukraine No 722/2019 of September 30, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
24. Trudova mihratsiya: skilky ukraintsv pratsiuvaly za kordonom v 2019–2020 [Labor migration: how many Ukrainians worked abroad in 2019–2020]. URL: slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika/suspilstvo/trudova-mihracziya-skilky-ukrayincziv-pracyuvaly-kordonom-2019-2021-rokax
25. Ukrainiske suspilstvo: monitornyh sotsialnykh zmin [Ukrainian society: monitoring social changes]. Vol. 7(21): Kyiv, 2020. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf>

26. Tsili staloho rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid [Sustainable Development Goals: Ukraine. National report]. URL: https://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000080/80861.pdf
27. Glossary on migration. IOM, 2019. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf
28. Internal Displacement Monitoring Centre. URL: <https://www.internal-displacement.org/countries/ukraine>
29. Report of the Executive Committee of the Warsaw International Mechanism for Loss and Damage associated with Climate Change Impacts. FCCC/SB/2018/L.6. URL: <https://undocs.org/en/FCCC/SB/2018/L.6>